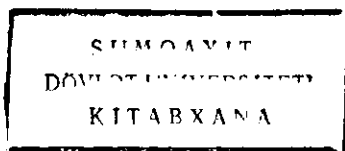

Илгар ЧӨФӨРОВ

АЗƏРБАЈЧАН
РЕСПУБЛИКАСЫ
КОНСТИТУСИЈАСЫНЫН
ШƏРЬИ

“Һүгүг әдәбијаты” нәшријаты

БАКЫ-2001

И (41) 2001

*Азәрбајҗан тарих елминин патриархы,
аловлу вәтәнпәрвәр, академик Зиҗа Бүңјадо-
вун әзиз хатирәсинә һәср едилир.*

Елми редактору: Елдар

Мәммәд оғлу ӘФӘНДИЈЕВ,
һүгүг елмләри намизәди.

И (41) 2001 **Илгар Мәрдан оғлу Чөфөрөв.** Азәрбајҗан
Республикасы Конститусијасынын шәрһи.
“Һүгүг әдәбијјаты” нәшријјаты. Б., 2001. 488 сәһ.

И 1203020100—005 сифаришлә
h (062)—2001

Бу китабда Азәрбајҗан Республикасы Конститусијасынын һәр бир мәддәсинин шәрһи илә јанашы, фәсилләрин дә аңлајышы верилир, үмуми принципләри ачығланыр. Китабын һазырлан-масында Азәрбајҗан Республикасынын ганунларындан, Президент фәрманларындан вә диҗәр норматив-һүгүги актлардан исти-фадә едилмишдир.

Азәрбајҗан Республикасы Конститусијасынын Азәрбајҗан ди-линдә шәрһини верән илк нәшр олан бу китаб һүгүгшүнаслар, елми ишчиләр, һүгүг факултәсинин төләбәләри, һабелә Азәрбај-җанын мүасир сијаси системинин инкишафы вә Азәрбајҗанда һү-гүг елминин формалашмасы илә марағлананлар үчүн нәзәрдә ту-тулмушдур.

© “Һүгүг әдәбијјаты” нәшријјаты, 2001.

ӨН СӨЗ

1995-чи ил нојабын 12-дө референдум (үмүмхалг сөсвермөси) жолу илө мүстөгил вө суверен Азәрбајчан Республикасынын Конституциясынын гөбул едилмөси Азәрбајчанын дөвлөт вө һүгүт тарихиндө хүсүси јер тутан мүһүм һадисәләрдөн биридир. Милли дөвлөтин формалашмасында, һүгүт системинин вө милли ганунверичилијин инкишафында Конститусиянын әһөмијјети өвөзсиздир.

Конститусиянын мәтни чоһ жыгчамдыр, лакин онун һәр бир мүддәасы Азәрбајчан Республикасынын мүхтәлиф ганунларында әтрафлы өксини тапмагла дәрин мөзмуна маликдир. Конститусиянын мүддәалары бејнәлхалг һүгүгун һамылыгла танынмыш нормаларына, Азәрбајчан халгынын мө'нөви дөјөрлиләринә есасланыр.

Мө'лум оддуғу кими, 1978-чи ил Азәрбајчан ССР Конститусиясы 1977-чи ил кечмиш ССРИ Конститусиясынын демөк олар ки, тәкрары иди. Хүсүси мүлкияјетин гадаган едилмөси, јалныз бир партијанын — Коммунист партијасынын һөкманлыгына тә'минат верилмөси, әсас инсан һүгулларынын вө азадлыларынын е'лан едилмөсинә баһмајараг, онларын мүдафиясинин вө һөјата кечирилмөсинин мүмкүнсүзлүјү бу Конститусияны сөчијјөлөндирөн әсас хүсүсијјәтләр иди.

ССРИ-нин тәркибиндө олан башга мүтгөфиг республикалар кими Азәрбајчан ССР-дө өз үзәриндө мәркөзин там һөкманлыгыны вө тәзигләрини һисс едирди.

1989-чу ил сентјабын 23-дө Азәрбајчан ССР Али Совети тәрәфиндөн гөбул едилмиш "Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасынын суверенлији һагтында" Азәрбајчан ССР-ин Конститусия Гануну, "Азәрбајчан Республикасынын дөвлөт мүстөгиллијинин бөрпасы һагтында" Азәрбајчан Республикасы Али Советинин 1991-чи ил августун 30-да гөбул етдији Бөјаннамө Азәрбајчанын мүстөгиллијинә доғру атылан илк һүгути аддымлар иди.

1991-чи ил октјабын 18-дө Азәрбајчан Республикасынын Али Совети тәрәфиндөн "Азәрбајчан Республикасынын дөвлөт мүстөгиллији һагтында" Конститусия Актынын гөбул едилмөси Азәрбајчан халгынын дөвлөт мүстөгиллији уғрунда апардығы мүбаризәнин јекун нөгтәси олду.

Азәрбајҗан Республикасынын бејнәлхалг һүгүгун субъекти кими таньымасы, ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләриндә көклү игтисади вә сијаси, о чүмлөдөн һүгүги ислаһатларын апарылмасы зәрурәти јени Конститусијанын гәбул едилмәсини шөртләндирән башлыча амилләрдән олмушдур.

Азәрбајҗан дәвләтиндә Конститусија јарадычылығынын бүнөврәси онун әразисиндә Совет һакимијјәтинин гурулмасы дәврүндә гојулмушдур. Белә ки, Совет һакимијјәтинин һөкмран олдуғу вә өзүнүн икинчи республика һәјатыны јашадығы дәврләрдә Азәрбајҗан ССР-дә Конститусија дөрд дөфә гәбул едилмишдир. Азәрбајҗан ССР-ин 1921, 1925, 1937, 1978-чи ил конститусијалары охшар идеја вә принципләрин варислијини горујуб сахламагла, даһа чох идеоложи характер дашыјараг, чөмијјәтә һаким кәсилмиш сијаси режими, һүгүг гәјдаларыны вә дәвләт органларыны мүүјән едирди.

Охучуларын нәзәринә чатдырылан Азәрбајҗан Республикасы Конститусијасынын шөрһиндә әввәлки конститусијалардан фәргли олан хүсусијјәтләр өз әксини тапмыш, јениликләрин маһијјәти кифәјәт гәдәр өтрафлы ачыгланмышдыр.

Коммунизм гуручулуғуну өзүнүн али мөгсәди е’лан едән кечмиш Совет конститусијаларындан фәргли олараг, мүстәгил Азәрбајҗан Республикасынын илк Конститусијасы инсан вә вәтәндаш һүгүгларынын вә азадлыгларынын тә’мин едилмәсини дәвләтин али мөгсәди һесаб едир (маддә 12). Конститусија бу декларатив норма илә кифәјәтләнмәјәрәк, башга бир маддәдә инсан вә вәтәндаш һүгүгларыны вә азадлыгларыны кәзләмәји вә горумағы ганунверичилик, ичра вә мөһкәмә һакимијјәти органларынын үзәринә бир вәзифә олараг гојур (маддә 71).

Конститусијанын ән әһәмијјәтли хүсусијјәтләриндән бири инсан вә вәтәндаш һүгүгларына вә азадлыгларына кениш јер ајрылмасыдыр. Бунуыла әлагәдар, Конститусијада ашағыдакы идејаларын төчәссүмү өз әксини тапмышдыр: 1) бејнәлхалг тәчрүбә нәзәрә алынмагла әсас инсан вә вәтәндаш һүгүгларынын вә азадлыгларынын тәсбит едилмәси; 2) Конститусија илә нормалашдырылмыш әсас инсан вә вәтәндаш һүгүг вә азадлыгларынын һәјата кечирилмәси, тә’мин едилмәси вә мүдафиәси үчүн зәрури олан мүвафиг ичра механизминин вә структурларынын јарадылмасы.

“Әсас һүгүглар, азадлыглар вә вәзифәләр” адланан икинчи бөлмә 2 фәсилдән — 41 маддәдән ибарәт олмагла, һөчминә көрә Конститусијанын ән бөјүк бөлмәсидир. Инсан һүгүгларына вә азадлыгларына белә әһәмијјәт верилмәси чөмијјәтимиздә, о чүмлөдөн дүңјада јени сијаси шөраитин формалашмасы сәјәсиндә мүмкүн олмушдур.

Инсан һугуглары вә азадлыглары илә бағлы мүддәалар “Үмумдүңја инсан һугуглары” Бөјаннамәси, “Игтисади, социал вә мәдәни һугуглар һаггында”, “Мүлки вә сијаси һугуглар һаггында” Бөјнәлхалг пактлар вә диқәр бөјнәлхалг-һугути актлар әсас кәтүрүлмәклә ишләниб һазырланмышдыр.

Инсан вә вәтәндаш һугуглары вә азадлыглары илә бағлы фәсилләр Конститусијанын диқәр институтларындан ајрылығда вә онлардан тәқрид олуңмуш шәкилдә бахыла билмәз. Белә ки, һәмин фәсилләрин Конститусијанын диқәр фәсилләри илә һугути вә сијаси бағлылығы вардыр. һәмин бағлылығын ана хәттини азад чәмијјәт гурмағ вә шәхсијјәт азадлығыны тәмин етмәк, бу јолда әдаләтли дәвләт һакимијјәтини формалашдырмағ тәшкил едир. Одур ки, һәмин фәслә Конститусијанын диқәр фәсилләри илә вәһдәтдә вә гаршылығыла әләгәдә бахылмашыдыр.

1995-чи ил Конститусијасы сијаси-игтисади, социал-мәдәни һәјәтдә баш верән кејфијјәт дәјишикликләрини өзүндә әкс етдиришишдир.

Бу Конститусија, гурулушуна вә мәзмунуна кәрә инкишаф етмиш демократик дәвләтләрин конститусијаларына чох охшардыр. һакимијјәтин бөлүңмәси принципинин тәсбит едилмәси, ајры-ајрылығда ганунверичилик, ичра вә мәһкәмә һакимијјәти органларынын сәләһијјәтләринин вә јерли өзүнүидарәетмә органларынын статусунун мүејјән едилмәси һәмин охшарлығы сәчијјәләндирән башлыча хүсусијәтләрдир.

Охучуларын истифадәсинә тәғдим едилән “Азәрбајҗан Республикасы Конститусијасынын шәрһи” һазырланаркән бир чох дәвләтләрин конститусијалары мүгајисәли тәһлил едилмиш, сон он (1990-2000) илдә Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилик органы тәрәфиндән гәбул едилмиш ганунлара, диқәр норматив-һугути актлара, һабелә бөјнәлхалг нормалара истинад едилмишдир.

Сон илләрдә һугуг сәһәсиндә елми нәзәријјәнин сычрајышла инкишаф етмәсинә бахмајарағ, Азәрбајҗан Республикасында Конститусија һугугуна даир Азәрбајҗан дилиндә орта вә али мәктәб мүдавимләринин тәләбатыны әдәјә биләчәк сәвијјәдә вәсаит һазырланмамышдыр. Бу бошлуғу арадан галдырмағ, Азәрбајҗан Республикасы Конститусијасынын мәтнинин орта мәктәб шакирдләри, тәләбәләр вә диқәр марағлананлар тәрәфиндән өјрәнилмәси вә тәблиғ едилмәси ишини асанлашдырмағ үчүн бу китаб охучуларын диқәтинә чатдырылып.

АЗƏРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУСИЈАСЫ

*1995-чи ил нојабрын 12-дә кечирилән Азәрбајчан
Республикасы референдумунда гәбул олуңмуш,
1995-чи ил нојабрын 27-дән гүввәјә минмишидир*

Азәрбајчан халгы өзүнүн чохәсрлик дөвләтчилик ән'әнәләрини давам етдирәрәк, "Азәрбајчан Республикасынын дөвләт мүстәгиллији һаггында" Конститусија Актында әкс олуңан принципләри әсас кәтүрәрәк, бүтүн чәмијјәтин вә һәр кәсин фираванлығынын тә'мин едилмәсини арзулајараг, әдаләтин, азадлығын вә тәһлүкәсизлијин бәргәрар едилмәсини истәјәрәк, кечмиш, индики вә кәләчәк нәсилләр гаршысында өз мәс'улијјәтини анлајараг, суверен һүгүгундан истифадә едәрәк, тәнтәһәли сурәтдә ашагыдакы нијјәтләрини бәјан едир:

– Азәрбајчан дөвләтинини мүстәгиллијини, суверенлијини вә әрази бүтөвлүјүнү горумаг;

– Конститусија чәрчивәсиндә демократик гурулуша тә'минат вермәк;

– вәтәндаш чәмијјәтинин бәргәрар едилмәсинә һанл олмаг;

– халгын ирадәсинин ифадәси кими ганунларын алилијини тә'мин едән һүгүги, дүнјәви дөвләт гурмаг;

– әдаләтли игтисади вә социал гајдалара ујгун олараг һамынын лајигли һәјат сәвијјәсини тә'мин етмәк;

– үмүмбәшәри дәјәрләрә садиг олараг бүтүн дүнја халглары илә достлуг, сүһ вә әмин-аманлыг шәраитиндә јашамаг вә бу мөгсәдлә гаршылыглы фәалијјәт кәстәрмәк.

Јухарыда садаһанан үлви нијјәтләрлә үмүмхалг сәсвермәси – референдум јолу илә бу Конститусија гәбул едилир.

Конститусија преамбула, јә'ни кириш һиссәси илә башһаныр. Конститусијанын преамбула һиссәси һүгүги норма мүөјјән етмир, лакин орада, бир гајда олараг, Әсас Ганунун гәбул едилмәсинин

мөгсәди вә бир сыра мүһүм нијјәтләр бәјан едилір. Преамбулада кәстәриләнләр олдугча бөјүк сијаси, идеоложи вә һүтуги әһәмиј-јетә малик олмагла, Конститусијанын дүзкүн баша дүшүмәсиндә вә тәтбигиндә вачиб рол ојнајыр, маһијјет е'тибары илә Консти-тусијада бәјан едилән нијјәтләри, дәвләт тәрәфиндән башлыча әһдәлик кими јеринә јетирилмәли олан әсас мөгсәдләри вә вәзи-фәләри өзүндә әкс етдирир.

Конститусијанын преамбула һиссәси "Азәрбајчан халгы..." сөз-ләри илә башлајыр. Бир чох дәвләтләрин конститусијаларынын преамбуласында (кириш һиссәсиндә) раст кәлинән бу сөзләрин Азәрбајчан Республикасынын Конститусијасында ишләдилмәси илә әсас нијјәтләри бәјан едән тәрәф вә Конститусијаны гәбул едән субъект дегигләшдирилр.

"Азәрбајчан халгы" ифадәсинин аңлајышы Конститусијанын 1-чи маддәсинин икинчи һиссәсиндә верилмишдир. Һәмин маддә-јә корә, Азәрбајчан халгы Азәрбајчан Республикасы әразисиндә вә ондан кәнарда јашајан, Азәрбајчан дәвләтинә вә онун ганунла-рына табе сајылан Азәрбајчан Республикасы вәтәндашларындан ибарәтдир.

Азәрбајчан Республикасынын Конститусијасы 1991-чи ил окт-јабрын 18-дә Азәрбајчан Республикасынын Али Совети тәрәфин-дән гәбул едилмиш, 1991-чи ил декабрын 29-да кечирилән Азәр-бајчан Республикасынын референдумунда тәсдиг олуңмуш "Азәр-бајчан Республикасынын дәвләт мүстәгиллији һаггында" Консти-тусија Актынын принципләри әсасында ишләниб һазырланмыш-дыр.

Азәрбајчан халгынын чохәсрлик дәвләтчилик ән'әнәләри әс-рин әввәлләриндә, даһа доғрусу, 1918-чи ил мајын 28-дә Азәрбај-чан Милли Шурасынын гәбул етдији Истигнал Бәјаннамәси илә дирчәлдилди. Һәмин илләрдә (1918-1920) Азәрбајчан Республи-касы мүстәгил дәвләт кими бир чох тә'сисатлара малик олуб мүс-тәгил харичи вә даһили сијасәт јеридирди. Лакин 1920-чи илин апрелиндә Русија тәрәфиндән едилән мүдахилә нәтичәсиндә Азәрбајчан халгы өз мүстәгиллијини итирмиш, даһа сонра исә, јә'ни 1922-чи ил декабрын 30-да ССРИ-нин тәшкил олуңмасы һаггында мүгавилә илә бу илһага һүтуги дон кәјиндирилмишди. Лакин 1991-чи ил октјабрын 18-дә гәбул олуңмуш "Азәрбајчан

Республикасынын Дөвлөт Мүстөгиллији Һагтында Конститусија Акты” илө Азәрбајчан халгы империја зәнчириндөн рәсмән азад олду вә һөмишө үрөжиндө јашатдыгы, һәсрәтиндө олдуғу әбәди азалдыг идеалларына говушду. Газанылмыш мүстөгиллијин гору-нуб сахланылмасы, даһа да мөһкөмләндирилмәси исә, Азәрбајчан Республикасынын Президенти чөнаб һөјдөр Әлијевин рөһбәрлијө јенидөн гајдышы илө реаллашмышдыр.

Мүстөгиллик әлдә едөндөн сонра, Азәрбајчан халгы вә онун дөвлөтчилији бөјүк мүсибәтләрлө үзләшди. Дөвлөт мүстөгиллији шөхси амбисијалара гурбан верилир, дөвлөт вә милләт, халг фак-тики олараг парчаланыр, вөтөндаш мүһарибөси реаллыға чеври-лирди. Чөнаб һөјдөр Әлијев халгын төләби илө һакимијәтө гајы-дараг таләјүклү проблемләрин һамысыны һөлл етди: ичтимаи-си-јаси сабитлик бөргөрар олунду, чинајәткарлығын сөвијјөси азал-дылды, харичи сијасәт милли мараглара ујғулашдырылды, итти-салијјатда тәнөззүл арадан галдырылды, өлкөни харичи дүшмөн-лөрдөн горумага гадир милли орду јарадылды. Азәрбајчан Авропа Шурасына үзв гөбул олунду. Бүтүн бунлар Азәрбајчанын демокра-тик инкишаф просесинө дөнмәзлик характери вермиш, ганунчу-луғун, дөвлөтчилијин мөһкөмләндирилмәсинө тө’минат јаратмыш, мүстөгиллијимизи әбәди етмишдир.

Преамбулада ишләдилән “әдаләтин, азалдығын вә төһлүкәсиз-лијин бөргөрар олмасыны истөјөрөк, кечмиш, индики вә кәләчөк нөсилләр гаршысында өз мөс’улијјәтини анлајараг... бөјән едир...” фикирләри илө билаваситә дөвлөтчилијимизин мөһкөмләндирил-мәси вә онун даими мөвчудлуғу јолунда һөјата кечирилмөли олан вә кәләчөк нөсилләр гаршысында мө’нөви мөс’улијјәтлө бағлы олан мөгсәдләр вә вөзифәләр нөзәрдө тугулур.

“Азәрбајчан дөвлөтинин мүстөгиллијини, суверенлијини вә әра-зи бүтөвлүјүнү горумаг” мүддәасы Азәрбајчанын бөјнөлхалг һүгу-гун субъекти кими дүнја бирлији ичөрисиндө даими олараг өз је-рини сахламасындан вә мөһкөмлөндирмәсиндөн, һабелә Азәрбај-чан халгынын өз әразисинин там һүгуглу саһиби олмасындан иба-рәтдир. Мүстөгиллик, суверенлик вә әрази бүтөвлүјү бир-бири илө үзви сурәтдө бағлы олан анлајышлардыр. Дөвлөтин әрази бү-төвлүјүнүн позулмасы, ејни заманда онун мүстөгиллијинин вә су-веренлијинин позулмасы демөкдир. Мүстөгиллик суверенлијин

әсас әламәти олмагла, дәвләтин сәрбәст шәкилдә өз дахили вә харичи сijasәтини һәјата кечирмәк һүгугунун тәһһүрүдүр.

Конститусия чөрчивәсиндә демократик гурулуша тә'минат вермәк мүддәасы илә демократик принципләр әсасында дәвләт һакимијәти вә јерли өзүнүидарәетмә органларынын формалашмасында, инсан вә вәтәндаш һүтугларынын вә азадлыгларынын мүдафиәсиндә дәвләт гаршысында дуран вә јеринә јетирилмәли олан вәзифәләр әһатә олунур.

Демократија јунан сөзү олуб “халг һакимијәти” демәкдир. Лакин бу аңлајыш сон дәрәчә кенишдир. О, чөмијәтин сijasи системинин тәшкил едилмәсиндә, дәвләт һакимијәти вә јерли өзүнүидарәетмә органларынын фәалијәт принципләриндә, ән нәһәјәт, вәтәндашларын һүгути вәзијәтиндә өзүнү кәстәрир. Демократија сijasи-һүгути категоријадыр. О, сijasи һакимијәтлә, чөмијәтин сijasи системи илә бағлы олан вә мүасир дүнјада стратеги әһәмијәти илә сечилән ичтимаи-сijasи режимдир. Сijasи категорија кими демократијанын инкишаф сәвијәси өлкә әһалисинин дәвләт ишләриндә, өлкәнин сijasи һәјатында нә дәрәчәдә фәал иштирак етмәси вә өлкәдә инсан вә вәтәндаш һүтугларынын вә азадлыгларынын нә дәрәчәдә мүдафиә олунмасы илә өлчүлүр.

Вәтәндаш чөмијәтинин бәргәрар едилмәсинә наил олмаг һүгути дәвләтин ән әһәмијәтли принципләриндән биридир.

Вәтәндаш чөмијәти социал әлағәләрин јеткинлијини тәләб едир. О, хүсуси мүлкијәт зөмининдә мејдана кәлмиш вә инкишаф етмәјә башламышдыр. Социал структур олмагла бәрәбәр, вәтәндаш чөмијәти дәвләт һакимијәти тәрәфиндән идарә олунмајан социал-игтисади просесләрә јол ачан базар игтисадијятына әсасланыр. Вәтәндаш чөмијәти фәрдләрин марагларынын тә'мин едилмәсинә јөнәлдилмиш мә'нәви, дини, милли, социал-игтисади мүнәсибәтләрин, һабелә аилә мүнәсибәтләринин мөчмүјүдүр.

Халгын ирадәсинин ифадәси кими ганунларын алилијини тә'мин едән һүгути, дүнјөви дәвләт гурмаг мүддәасы Конститусиянын 7-чи маддәсиндә әтрафлы олараг ачыгланмышдыр *(бах: Конститусиянын 7-чи маддәсинин шәрһи)*.

Әдаләтли игтисади вә социал гајдалара ујгун олараг, һамынын лајигли һәјат сәвијәсини тә'мин етмәк мүддәасы социал дәвләтә аид олан чөһәтләри өзүндә әкс етдирир. Бу мүддәа илә, Азәрбај-

чан дәвләтинин башлыча вәзифәләриндән бири кими, өлкөнин социал сәһәдә сijasәтини мүөјјөн етмөк, әһалинин рифаһыны күнү-күндән јахшылашдырылмасына јөнәддилән тәдбирләр һәјатә кечирмөк әһатә олуиуишдур.

Үмүмбәшәри дәјәрлиләрә сәдиг оларәг, бүтүн дүија халглары илә достлуг, сүлһ вә әмин-аманлыг шәраитиндә јашамаг вә бу мөгсәдлә гаршылыглы фәалијјет кәстөрмөк мүддәасы халгымызын дүија халглары ичәрисиндә өз мөвгәјини мүөјјөн етмөси кими ашлашылмагла јанашы, һәм дә Азәрбајчан дәвләтинин дүија дәвләтләр системинин там һүтуглу үзвү вә онун әјрылмаз тәркиб һиссәси олмасы кими баша дүшүлүр. Одур ки, һәр бир дәвләт һамылыгла гәбул едилмиш бејнәлхалг һүтугун принципләринә вә нормаларына риәјәт етмәли, диқәр дәвләтләрлә мүнасибәтдә бу принципләри вә нормалары рәһбәр тутмалыдыр.

Биринчи бөлмә

ҮМУМИ МҮДДӘАЛАР

I фәсил

ХАЛГ ҺАКИМИЈӘТИ

Бу фәсилдә халг һакимијәтинин башлыча принципләри вә хүсусијәтләри, Азәрбајчанда дәвләт һакимијәтинин маһијәти мөјјән едилир.

Маддә 1. Һакимијәтин мәнбәји

I. Азәрбајчан Республикасында дәвләт һакимијәтинин жека-нә мәнбәји Азәрбајчан халгыдыр.

II. Азәрбајчан халгы Азәрбајчан Республикасы әразисиндә вә ондан кәнарда јашајан, Азәрбајчан дәвләтинә вә онун га-нунларына табе сајылан Азәрбајчан Республикасы вәтәндаш-ларындан ибарәтдир; бу исә бејнәлхалг һүгүгла мөјјәнләшди-рилмиш нормалары истисна етмир.

Маддәнин биринчи һиссәсиндә Азәрбајчан Республикасында һакимијәтин халга мәнсублугу, јә'ни халг һакимијәти принципи өз әксини тапмышдыр. “Халгын истәји дәвләт һакимијәтинин әсасы олмалыдыр” мүддәасы 1948-чи ил 10 декабр тарихли “Үмумдүнја инсан һүгүгла-ры” Бәјаннамәсинин 21-чи маддәсинин үчүнчү һиссәси илә мөјјән едилмишдир.

Маддәнин биринчи һиссәси Азәрбајчан Республикасынын демократик маһијәтинин ана хәтгини тәшкил едән башлыча идеја-дыр. Белә ки, Азәрбајчан халгынын билаваситә иштиракы илә дәвләт һакимијәтинин әсас голларындан вә чөмијәтдә демокра-тик режимин тә'минатчыларындан бири олан Азәрбајчан Респу-бликасынын парламентинә депутатлар сечилир вә јерли өзүнүда-рәетмә органлары формалашыр.

Өлкөдө дөвлөт һакимијјетинин јеканө мөнбөји кими, халгын мөјјөн едилмөси республика идарөчилик формасы олан дөвлөтлөрин әсас фәргләндиричи хүсусијјөтлөриндөн биридир.

Маддөнин икинчи һиссөсиндө Азәрбајчан халгынын төркиби мөјјөн едилир. Һөмин һиссөјө көрө, Азәрбајчан халгы Азәрбајчан Республикасы вөтөндашларындан, јө'ни Азәрбајчан дөвлөтинө мөнсуб олан, онула сијаси вө һүгути бағлылығы, һабелө гаршылығы һүгүт вө вөзифөлөри олан шөхслөрдөн ибарөтдир (*бах: Конститусијанын 52-чи маддөсинин шөрһи*). Конститусијанын “Азәрбајчан Республикасынын вөтөндашлары онун гануналарына табе саялырлар” мүддөасы, вөтөндашларын дөвлөт гаршысында олан өһдәликлөринин јеринө јетирмөјө борчлу олмасы илә мөјјөн едилир. Вөтөндашларын гануна тәсбит едилөн вөзифөлөри онларын дөвлөт гаршысында өһдәликлөрини мөјјөн едир, һөмин өһдәликлөрин ичра едилмөмөси интизам, инзибати, мүлки вө чинајөт мөс'улијјетинө сәбәб олур.

Маддө 2. Халгын суверенлији

I. Сәрбәст вө мүстәгил өз мүтәддәрәтәтини һәлл етмәк вө өз идарәетмө формасыны мөјјөн етмәк Азәрбајчан халгынын суверен һүгүгүдур.

II. Азәрбајчан халгы өз суверен һүгүгуну билаваситә үмум-халг сәсвәрмәси – референдум вө үмуми, бәрәбәр вө бирбаша сечки һүгүгу әсасында сәрбәст, кизли вө шөхси сәсвәрмө јолу илә сечилмиш нүмајөндәләри васитәсилә һөјәтә кечирир.

Маддөнин биринчи һиссөсиндө Азәрбајчан халгынын суверенлијинин мәзмуну ачыгланыр. Бу мүддөәја көрө, суверен һүгүт бүтөвлүкдә Азәрбајчан халгына мөхсусдур. Азәрбајчан халгынын һәр һансы бир һиссөсиндөн, социал группардан фәргли олараг, республикада јашајан бүтүн милләтләри өзүндө бирләшдирмөклө, Азәрбајчан халгы өз суверенлијини һөјәтә кечирө биләр. Бу маддөјө ујгун олараг, халгын суверенлији ашағыдакы өләмәтләри илә сечилир: сәрбәст вө мүстәгил шөкилдө өз мүтәддәрәтәтини һәлл етмәк; идарәетмө формасыны мөјјөн етмәк.

Азәрбајҗан халгы кәнардан һеч бир тә'сир олмадан, азад шәкилдә өз мүгәддәрәтәһны һәлл едир. О, өз арзусу илә идәрәәтмә формаларындан бирини сечир.

Идәрәәтмә формасы дедикдә, дәвләтин али һакимијәтинин тәшкили, һакимијәт органларынын јарадылмасы гәјдасы, дикәр дәвләт органлары илә оһларын гаршылыгылы әләгәләри баша дүшүлүр. Тарихдә идәрәәтмәнин ики әсас формасы — монархија вә республика формасы мөвчудур. Бу формалар тәкбашына вә ја коллекиал, ирси вә ја сечкили олмасы илә фәргләнир. Монархија дәвләтин башында тәк монархын дурмасы, һакимијәтин ирсән кечмәси илә характеризә олунур. Республика исә, али һакимијәт органларынын сечкили олмасы илә сәчијәләнир.

Халгын суверенлији үмумхалг сәсвәрмәси (референдум) вә сечкиләр јолу илә һәјата кечирилир. Биринчи һалда, Азәрбајҗан халгы ганунјарадычылығы просесинин биләваситә субъекти һисминдә иштирак едир. Белә ки, 1995-чи ил 12 нојабр тарихли Азәрбајҗан Республикасынын Конститусијасыны гәбул етмәклә, Азәрбајҗан халгы ганунвәричи кими чыхыш етмиш, республика идәрәәтмә формасыны сечмишдир.

Мәддәнин икинчи һиссәсиндә референдум вә азад сечкиләр халг һакимијәтинин бирбаша тәһһүрү кими кәстәрилир. Азад сечкиләр вәситәси илә Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлисинә сечкиләр кечирилир, јерли өзүнүидәрәәтмә органлары формалашыр, әлкәнин Президенти сечилир. Мәддәнин бу һиссәси илә Азәрбајҗан Республикасында биләваситә вә нүмәјәндәли демократија формалары тәсбит едилир.

Нүмәјәндәли демократија вәтәндашларын сечкили, нүмәјәндәли дәвләт һакимијәти органлары вәситәси илә һакимијәтин һәјата кечирилмәсиндә иштиракыны ифадә едир. Бу органлар она көрә нүмәјәндәли адланыр ки, оһлар халгын адындан чыхыш едир, ону тәмсил едир. Нүмәјәндәли демократијанын ајдын нүмунәсини вәтәндашларын өз депутатлары вә бәләдијә үзвләри вәситәси илә дәвләт һакимијәтинини вә јерли өзүнүидәрәни һәјата кечирмәсиндә көрмәк олар.

Биләваситә демократијаја кәлдикдә исә, бу форма бирбаша халг һакимијәти илә бағлыдыр, халгын бу вә ја дикәр дәвләт әһәмијәтли мәсәләјә мүнәсибәтини биләваситә өз ирадә вә арзусуну билдирмәси илә әләгәдардыр. Јухарыда кәстәрилдији кими,

билаваситә демократијанын ән мүһүм формасы халгын јарадычы фәаллығына кениш перспективләр ачан үмумхалг сәсвермәси (референдумдур).

Маддә 3. Үмумхалг сәсвермәси – референдум јолу илә һәлл едилән мәсәләләр

I. Азәрбајчан халгы өз һүтулары вә мәнәфеләри илә баглы олан һәр бир мәсәләни референдумла һәлл едә биләр.

II. Ашагыдакы мәсәләләр јалныз референдумла һәлл олуна биләр:

1) Азәрбајчан Республикасы Конститусијасынын гәбул едилмәси вә она дәјишикликләр едилмәси;

2) Азәрбајчан Республикасынын дәвләт сәрһәдләринин дәјишдирилмәси.

Референдум (латынча *“refero”* — “мә’лумат верирәм”, “мә’рузә едирәм”) билаваситә демократијанын империатив формасыдыр. О, илк дәфә 1439-чу илдә Исвечрәдә кечирилмишдир.

Референдум һәм дә үмумхалг сәсвермәси кими баша дүшүлүр. “Үмумхалг сәсвермәси” термини сәсвермә јолу илә һәр һансы бир сорғунун апарылмасы, бу вә ја дикәр норматив-һүгути актын ләјһәси барәсиндә өһалинин гәти гәрары демәкдир. Референдум Азәрбајчан халгынын өз суверен һүтугуну билаваситә һөјата кечирмәси васитәсидир.

Референдумун кечирилмәси гәјдасы “Референдум һаггында” 1997-чи ил 30 декабр тарихли Азәрбајчан Республикасынын гануну илә мүөјјән олуноур. һәмин ганунун 3-чү маддәсинә кәрә, референдум халг ирадәсини үмуми, бәрәбәр вә бирбаша ифадә етмәк һүтугу өсәсында сәрбәст, кизли вә шөхси сәсвермә јолу илә һөјата кечирилир.

Референдум тө’јин етмәк һүтугу Азәрбајчан Республикасынын Милли Мәчлисинә вә Азәрбајчан Республикасынын Президенти-нә мәнсубдур.

Референдум тө’јин едилмәси һаггында гәрарда, референдумун кечирилмәси тарихи вә референдума чыхарылан мәсәлә вә ја мәсәләләр кәстөрилир, референдумун малијјәләшдирилмә гәјдасы мүөјјән олуноур вә референдумун кечирилмәси илә өләгәдар дикәр

мәсәләләр һәлл едилир. Референдумун һазырланмасы вә кечирил-
мәси хәрчләри Азәрбајчан Республикасынын дәвләт бүдчәси һе-
сабына өдәнилир.

Референдум Азәрбајчан Республикасы Милли Мәчлисинин, ја-
худ Азәрбајчан Республикасы Президентинин референдуму тө'јин
етмәк һаггында гәрары гәбул етдији вахтдан 2 ајдан тез вә 4 ајдан
кеч олмајараг кечирилир.

Референдуму ашағыдакы референдум комиссијалары һазырла-
јыр вә кечирир:

Азәрбајчан Республикасынын Мәркәзи референдум комиссија-
сы;

Азәрбајчан Республикасынын даирә референдум комиссијала-
ры;

Азәрбајчан Республикасынын мөнтәгә референдум комиссија-
лары.

Мәркәзи референдум комиссијасынын сәләһијәтләрини Азәр-
бајчан Республикасынын Милли Мәчлисинә сечкиләр үзрә Мәр-
кәзи сечки комиссијасы һөјата кечирир (Ганунун 11-чи маддәси).

Референдумун сон нәтичәләрини референдумдан сонра 5 күн-
дән кеч олмајараг Мәркәзи референдум комиссијасы е'лан едир.
Референдума гојулмуш мәсәлә о һалда гәбул едилмиш сајылыр
ки, сәсверәнләр сијаһыларына дахил едилмиш вәтәндашларын ја-
рысындан чоһу сәсвермәдә иштирак етсин вә сәсвермәдә ишти-
рак етмиш вәтәндашларын јарысындан чоһу референдум нәтичә-
синдә ону бәјәнсин.

Референдум јолу илә гәбул олунмуш гәрар референдумун јекун-
лары һаггында рәсми билдириш верилдикдән 20 күн сонра дәрч
едилир.

Ганунун 5-чи маддәсинә өсасән, һәрби, јахуд фәвгәл'адә вәзиј-
јәт е'лан олундугда, референдума чыхарылмыш мәсәләнин муза-
кирәси дајандырылыр вә тө'јин едилмиш референдум башга вахта
кечирилир.

Маддәнин икинчи һиссәсиндә јалһыз референдум јолу илә һәлл
олуна билән мәсәләләр кәстәрилмишдир. Охшар мүддәалар
Конститусијанын диқәр маддәләриндә дә өз өксини тапмышдыр.
Мәсәлән, Конститусијанын 152-чи маддәсинә кәрә, Азәрбајчан
Республикасы Конститусијасынын мөтниндә дәјишикликләр јал-
һыз референдумла гәбул едилә биләр. Конститусијанын башга

бир маддәсинә көрә исә, Азәрбајҗанын бүтүн җәлиси арасында референдум кечирмәк јолу илә Азәрбајҗан халгынын ирадәси әсасында дәвләт сәрһәдләри дәјишдирилә биләр (бах: Конституцијанын 11-чи маддәсинин шәрһи).

Маддә 4. Халгы тәмсил етмәк һүгуу

Халгын сечдији сәләһијјәтли нүмајәндәләриндән башга һеч кәсин халгы тәмсил етмәк, халгын адындан данышмаг вә халгын адындан мүрачиәт етмәк һүгуу јохдур.

Халгын сечдији сәләһијјәтли нүмајәндәләр Азәрбајҗан Республикасынын Президенти, Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлисинин депутатлары һесаб олунурлар. Бирбаша халг (сечичиләр) тәрәфиндән сечилдикләринә көрә јалһыз һәмин шәхсләрин халгы тәмсил етмәк вә онун адындан чыхыш етмәк һүгуулары вардыр.

"Азәрбајҗан Республикасы Милли Мәчлиси депутатынын статусу һаггында" 1996-чы ил 17 мај тарихли Азәрбајҗан Республикасы ганунунун 19-чу маддәсинә көрә, депутат, сечичиләринин һүгууларынын, азадлыгыларынын вә гануни мөнафәләринин тө'мин едилмәси үчүн Азәрбајҗан Республикасынын мәркәзи вә јерли ичра һакимијјәти органлары, мөһкәмә һакимијјәти органлары, прокурорлуғ органлары, јерли өзүнүидәрә органлары гаршысында мәсәләләр галдырмағ, Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлисиндә өз сечичиләрини тәмсил етмәк, онларын адындан данышмағ вә ја мүрачиәтләр етмәк һүгуулары вардыр.

Бәләдијјә органларынын үзвләри әрази үзрә сечилдикләри бәләдијјә органларында өз сечичиләрини тәмсил етмәк, онларын адындан данышмағ һүгууна маликдирләр.

Халгы тәмсил етмәк һүгуу олан шәхсләр мөһз сечкиләр просесиндә мүәјјәнләшдирилир. Сечкиләр чөмијјәтдә мөвчуд сијаси гүввәләр нисбәтини мүәјјән едир, сечичиләрин тәләбләрини үзә чыхарыр.

Бу маддә харичи-сијаси вә өлкәдахили хүсусијјәтләри илә сечилир. Белә ки, халгын адындан һәр һансы бир һәрәкәт етмәк, мүрачиәт етмәк, јахуд бәјанат вермәк үчүн халгы тәмсил етмәк мандатына малик олмағ лазымдыр. Бу исә Конститусија илә мүәј-

жөн едилмиш гайдада халгын өз хакимијјетини конкрет дөвлөт институтларына вермөси јолу илө һөјата кечирәлир.

Маддә 5. Халгын ваһидлији

I. Азәрбајчан халгы ваһиддир.

II. Азәрбајчан халгынын ваһидлији Азәрбајчан дөвләтинин тәмәлини тәшкил едир. Азәрбајчан Республикасы бүтүн Азәрбајчан Республикасы вәтәндашларынын үмуми вә бөлүнмәз вәтәнидир.

Азәрбајчан халгынын ваһидлији дедикдә, онун әсасыны тәшкил едөн милләтләрин һармоник бирлији вә бөлүнмәзлији баша дүшүлүр. Азәрбајчан Республикасы онун әразисиндә јашајан бүтүн вәтәндашларын бөлүнмәз вәтәнидир. Азәрбајчан Республикасы вәтәндашларынын Азәрбајчан дөвләти илө бирбаша һүгути бағлылығы, дөвлөт вә вәтәндашлар арасында гаршылығы һүгүт вә вәзифәләрин мүйјөн едилмәси, һабелә инсан вә вәтәндаш һүгутларынын вә азадлыгыларынын мүдафиәсиндә дөвлөт тә'минатынын башлыча ролу Азәрбајчан халгынын ваһидлијини сәчијјөлөндирән хүсусијјәтләрдәндир.

12111
Чөмијјетин бүтүн сәһәләриндә демократик принципләрин өз јерини тапмасы, дөвлөт хакимијјетинин демократик ән'әнәләрә әсаһанараг формалашмасы, ичтимаи һөјатын ән вачиб мәсәләләринин үмумхалг сәсвермәси (референдум) јолу илө һәлл едилмәси вә беләликлә, кениш халг күтләләринин дөвләтин идарә олунмасына чәлб едилмәси халгын ваһидлијинин тә'мин олунмасында мүйүм рол ојнајан сијаси амилләрдәндир. Бу бахымдан, Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә милли азлыгыларын һүгутларынын горунмасы сәһәсиндә мүвафиг норматив-һүгути актларын гәбул едилмәси, дөвләтин идарә олунмасында милли азлыгыларын чәлб едилмәси, милли мәнсубијјәтә кәрә мәһдудијјәтләрин јол верилмәзлији дөвләтин бүтөвлүјүнә вә ваһидлијинә зәмин јарадан шәртләрдир.

Азәрбајчан халгынын ваһидлији онун әрази бүтөвлүјүнә әсас јарадыр. Азәрбајчанын әрази бүтөвлүјүнүн парчаланмасына јөнәлдилән һәр бир һәрәкәт, ејни заманда халгын ваһидлијинин позул-

масына јөнөлдилөн һөрөкөт кими баша дүшүлүр. Белө һөрөкөтлөр Азербайжан Республикасынын ганунверичилији илө мувафиг мөс'улијјетө сөбөб олур. Мөсәлән, Азербайжан Республикасы Чинајет Мөчөлләсинин 280-чи маддәси илө Азербайжан Республикасынын конститусија гурулушуну зорла дөјишдирмөк вө ја Азербайжан Республикасынын әрази бүтөвлүјүнү парчаламаг мөгсәдилө силаһлы гијам тәшкил етмө вө ја гијамда фәал иштирак етмө чинајет мөс'улијјетинө сөбөб олур.

Маддә 6. Һакимијјетин мөнимсәнилмәсинә јол верилмәмәси

I. Азербайжан халгынын һеч бир һиссәси, сосиал груп, тәшкилат вө ја һеч бир шәхс һакимијјетин һөјата кечирилмәси сәләһијјетини мөнимсәјә билмәз.

II. Һакимијјетин мөнимсәнилмәси халга гаршы ән агыр чинајәтдир.

Азербайжан Республикасында дөвлөт һакимијјетинин бүтүн голлары, јә'ни ганунверичилик, ичра вө мөһкәмө һакимијјөтлөри Азербайжан Республикасынын ганунлары әсасында тәшкил олунур вө фәалијјет кәстөрир. Дөвлөт һакимијјетинин тәшкил олунмасында Азербайжан халгынын ролу әвәзсиздир. Белө ки, истөр ичра һакимијјети башчысынын — Президентин, истөрсө дө ганунверичилик һакимијјетинө депутатларын сечилмәси, билаваситө Азербайжан халгынын ирадәси илө һөјата кечирилик. Јалһыз бу һалда дөвлөт һакимијјети халгын ирадәси әсасында формалашан сәләһијјәтли орган һесаб едилер. Мөһз бу баһымдан, маддәнин биринчи һиссәсиндө үмумхалг ирадәсинө әсәсләнән һакимијјетин һөрһансы бир сосиал груп, тәшкилат вө ја шәхс төрөфиндөн мөнимсәнилмәсинин јолверилмөзлији тәсбит едилмишдир. Конститусијада белө бир мүддәанын кәстөрилмәси Азербайжан дөвлөтинин һүтуги дөвлөт кими формалашмаг нијјетиндөн, һабелә, инсан вө вөтәндашлар үчүн мүәјјөн едилөн һүтуг вө азадлығылары горунмаг вөзифәсиндөн ирәли кәлир.

Һакимијјетин мөнимсәнилмәси халгын арзу вө ирадәсинө гаршы јөнөлдјинө кәрә, маддәнин икинчи һиссәси бу һөрөкөтлөри халга гаршы ән агыр чинајет адландырыр. Азербайжан Республи-

касы Чинајет Мөчөллөсүнүн 15.5-чи маддәсинә көрө, һәмин өмәлләр хусусилә ағыр чинајет һесаһ едилир.

Азәрбајчан Республикасы Чинајет Мөчөллөсүнүн 278-чи маддәсинә өһасән, Азәрбајчан Республикасы Конституһияһына зидд оһараг һакимијјәтин зорла өлә кечирилмәсинә, јахуд һакимијјәтин зорла саһланылмасына, һабелә дөвләтин конституһия гурулуһунун зорла дөјишдирилмәсинә јөнөлән һәрәкәтләр чинајет мөһулијјәтинә сәбәб олур.

II фәһил

ДӨВЛӘТИН ӘСАСЛАРЫ

Дөвләти сәһијјәләндирән өһас үнсүрләрин мөһмују онун өһаларыны мүәјјән едир. Дөвләтин өһасларынын мүәјјән олунмасы Азәрбајчан дөвләтинин маһијјәтинин ачыгланмасы илә башланыр.

Маддә 7. Азәрбајчан дөвләти

I. Азәрбајчан дөвләти демократик, һугути, дүңјөви, унитар республикадыр.

II. Азәрбајчан Республикаһында дөвләт һакимијјәти даһили мөһәләләрдә јалһыз һугугла, харичи мөһәләләрдә исә јалһыз Азәрбајчан Республикаһынын тәрәфдар чыхдыгы бејһәләхалг мүгавиләләрдән ирәли кәлән мүддәаларла мөһдудлаһыр.

III. Азәрбајчан Республикаһында дөвләт һакимијјәти һакимијјәтләрин бөлүһмәһи принципи өһасында тәһкил едылир:

– Ганунверичилик һакимијјәтинин Азәрбајчан Республикаһынын Милли Мөһлиһи һәјата кечирир;

– Ичра һакимијјәти Азәрбајчан Республикаһынын Президентиңә мәнһубдур;

– Мөһкәмә һакимијјәтинин Азәрбајчан Республикаһынын мөһкәмәләри һәјата кечирир.

IV. Бу Конституциянын мүдөөларына ээсөн ганунверичлик, ичра вэ мөһкөмө һакимијјетләри гаршылыгылы фәалијјет көстөрир вэ өз салаһијјетләри чөрчивәсиндә мүстәгилдирләр.

Конституциянын бу маддәсинин биринчи һиссәсиндә Азәрбајчан дәвләтинин сөһијјәви хүсусијјетләри верилир. Бу хүсусијјетләр бунлардыр. Азәрбајчан:

- 1) демократик дәвләтдир;
- 2) һүгүги дәвләтдир;
- 3) дүнјәви дәвләтдир;
- 4) унитар дәвләтдир;
- 5) республикадыр.

Азәрбајчан Республикасы демократик дәвләтдир. Гурулушу вэ фәалијјәти халтын ирадәсинә, һамылыгыла танынмыш инсан вэ вәтәндаш һүгүгларына вэ азадлыгыларына чаваб верән дәвләт демократик дәвләт адланыр. Демократик дәвләт анлајышы һүгүги дәвләт анлајышы илә үзви сурәтдә бағлыдыр. Белә ки, демократик дәвләт ејни вахтда һүгүги дәвләт олмаја билмәз.

Демократик дәвләтин ән вачиб әләмәтләри ашағыдакылардыр:

- а) нүмајәндәли демократијанын реаллыгы;
- б) инсан вэ вәтәндаш һүгүгларынын вэ азадлыгыларынын тә'мин едилмәси.

Нүмајәндәли демократија дедикдә, вәтәндашлары тәмсил едән вэ ганунларын гәбул едилмәсиндә мүстәсна һүгүга малик олан сечкили органлар јолу илә халг тәрәфиндән һакимијјәтин һәјата кечирилмәси баша дүшүлүр. Нүмајәндәли органларын (Азәрбајчан Республикасынын Милли Мәчлисинин, бәләдијјәләрин) халгын һәјатында мүһүм рол ојнајан мәсәләләрә даир гәрарлар гәбул етмәк һүгүгу вардыр.

Гејд едилдији кими, демократик дәвләтин ән вачиб хүсусијјетләриндән бири дә инсан вэ вәтәндаш һүгүгларынын вэ азадлыгыларынын тә'мин едилмәсидир. Јалныз демократик рејим шәраитиндә һүгүг вэ азадлыгылар реаллаша, ганунчулуг мөһкәмләндирилә вэ дәвләтин күч органлары тәрәфиндән өзбашыналығын гаршысы алына биләр.

Азәрбајчан Республикасы һүгүги дәвләтдир. Әз фәалијјәтиндә һүгүгу рәһбәр тутан, инсан һүгүгларынын вэ азадлыгыларынын тә'-

мин етмөји өзүнүн башлыча мөгсәди һесаһ едөн дөвлөт һуғути дөвлөт һесаһ едилир. Ганунун алилијинин вә иғтимаи һөјатын бүтүн саһәләриндә ганунчулуғун тө’мин едилмәси, һакимијјәтин бөлүнмәси принципинин һөјата кечирилмәси, дөвлөт һакимијјәти органлары төрәфиндән вәтәндашларын һуғуғларынын вә азадлығларынын горунмасы һуғути дөвлөтин ән башлыча әламәтләридир.

Азәрбајҗан Республикасы дүнјәви дөвлөтдир. Азәрбајҗан Республикасында дөвлөт, төһсил системи диндән ажрыдыр. Конститусијада дөвлөтин дүнјәвилији ашағыдакы мүддәаларла ачығланыр:

а) Азәрбајҗан Республикасында һеч бир динә үстүнлүк верилмир, јә’ни һәр һансы бир дин дөвлөт дини вә ја мөчбури дин кими мүөјјөн едилмир;

б) Азәрбајҗан Республикасында дини гурумлар дөвлөтдән ажрылмышлар вә ганун гаршысында бәрәбәрдирләр.

Азәрбајҗан Республикасы унитар дөвлөтдир. “Әрази гурулушу вә инзибати әрази бөлкүсү һағында” 2000-чи ил 13 ијун тарихли Азәрбајҗан Республикасынын гануна ујғун оларағ, Азәрбајҗан Республикасынын әрази гурулушу дедикдә, Азәрбајҗан Республикасынын унитар, ваһид әразијә малик олан дөвлөт кими мұвафиг һиссаләрә бөлүнмәси, инзибати әрази бөлкүсү дедикдә исә, идарәетмәнин, ганунчулуғун, вәтәндашларын һуғуғларынын, азадлығларынын вә гануни мөнафәләринин дөвлөт һакимијјәти органлары төрәфиндән тө’мин едилмәсинин сөмөрәли төһкили мөгсәди илә Азәрбајҗан Республикасынын әразисинин унитар дөвлөт кими мүөјјөн һиссаләрә бөлүнмәси баша дүшүлүр (Ганунун 2-чи маддәси).

Тәркибиндә мухтар гурум кими Нахчыван Мухтар Республикасынын мөвчуд олмасы Азәрбајҗан Республикасынын фактик оларағ әрази федерасијасына малик олмағла федератив дөвлөт гурулушу кими сәчијјәләндирилмәсинә нөзәри әсас јарадыр. Нахчыван Мухтар Республикасы демөк олар ки, федератив дөвлөтләрин (Мөсәлән, Русијанын) субъектләри илә бәрәбәр статуса маликдир. Белә ки, Нахчыван Мухтар Республикасынын ганунверичилик, ичра вә мөһкәмә һакимијјәти органлары, Конститусијасы, али вәзифәли шөһси вардыр. Нахчыван Мухтар Республикасынын Али Мөчлисис ганунверичилик төһәббүсү һуғуғна маликдир (*бах: Конститусијанын 96-чы маддәсинин шөһси*). Азәрбајҗан Республика-

сынын Конститусија Мөһкөмөси Нахчыван Мухтар Республикасы Али вөзифәли шөхсинин ферманларынын Азербайжан Республикасы Конститусијасына вө ганунларына ујғунлуғу мөсәләсини һәлл едә билмәз (бах: Конститусијанын 130-чу маддәсинин шөрти). Бу, јалғыз Нахчыван Мухтар Республикасынын Али Мөһкөмөсинин сәләһијјәтинә аиддир (Нахчыван Мухтар Республикасы Конститусијасынын 44-чү маддәси). Көрүндүјү кими, Русија Федерасијасынын субъектләриндөн фәргли оларағ, Нахчыван Мухтар Республикасынын Али Мөһкөмөси конститусија нөзәрети функцијасыны һәјата кечирмәк сәләһијјәтинә маликдир.

Азербайжан дәвләти республикадыр. Конститусијада бирбаша ики идарәетмә формасындан (республика вө монархија) биринә — республикаја үстүнлүк верилир. Лакин бу илкин сечими етмәклә Конститусија республика идарәетмә формасынын нөвүнү мөјјөн егмәмишдир. Дүңја конститусија нөзәријјәсиндә вө практикасында республика идарәетмә формасынын үч нөвү мө’лумдур: парламентли республика, президентли республика вө натамам президент республикасы.

Маддәдә Азербайжан Республикасында һакимијјәтин төшкилинин ән фундаментал принципи — “һакимијјәтин бөлүнмәси” принципи өз өксини тапмышдыр. “Һакимијјәтин бөлүнмәси” нөзәријјәси XVII-XVIII әсрләрдә дәвләт һакимијјәти төшкилинин јени принципләрини ишләјиб һазырламағ зәрурәти мејдана кәлән заман — буржуа ингилабы заманы јаранмышдыр. Һәмин принцип маһијјәти ондан ибарәтдир ки, дәвләтдә демократик сијаси режим јалғыз дәвләт һакимијјәтинин функцијаларынын мүстәгил дәвләт органлары арасында бөлүшдүрүлмәси шөртилә мөјјөн едилә биләр. Јә’ни дәвләт һакимијјәтинин үч әсас функцијасы — ганунверичилик, ичра вө мөһкәмә функцијалары мувафиг дәвләт органлары тәрәфиндән мүстәгил ичра олунамалыдыр, бир дәвләт органынын әлиндә ејни заманда һәм ганунверичилик, һәм дә ичра һакимијјәти чөмлөшдирилә билмәз.

Һакимијјәтин бөлүнмәси принципинин сијаси-һүтуғи маһијјәтинә ујғун оларағ, һакимијјәтин һәр бир голу (ганунверичилик, ичра вө мөһкәмә) өз тәбиәтинә, функцијасына, вөзифәләринә кәрә дәвләт һакимијјәти органлары системиндә ролуну, ганунла дәғиг мөјјөн едилмиш сәләһијјәтләрини өзүнәмөхсус форма вө васитә-

лөрлө һөҗата кечирмәли, бири дикәринин сәләһиҗәтләринә муҗаһидә етмәмәлидир, әксинә бири дикәрини өзбашыналыглардан чәкиндирилмәлидир. һакимиҗәтин бөлүнмәси һеч дә һакимиҗәтин голларынын бир-бириндән төчрид олунмасы, тамамилә мүстәгил олмасы демәк деҗилдир. Дөвләт һакимиҗәти ваһиддир вә о, халга мәнсубдур. һакимиҗәтин бөлүнмәси халга мәнсуб олан һакимиҗәтин онун тәрәфиндән вә онун марагларына уҗун һөҗата кечирилмәсини тө'мин едән елә бир механизмдир ки, бурада һакимиҗәтин һәр үч голу бири дикәриндән асылдыр, бири дикәринә нәзарәт едир.

Маддә 8. Азәрбаҗчан дәвләтинин башчысы

I. Азәрбаҗчан дәвләтинин башчысы Азәрбаҗчан Республикасынын Президентидир. О, өлкәнин даһилиндә вә харичи мүнәсибәтләрдә Азәрбаҗчан дәвләтини тәмсил едир.

II. Азәрбаҗчан Республикасынын Президенти Азәрбаҗчан халгынын ваһидлиҗини тәһәссүм етдир вә Азәрбаҗчан дәвләтчилиҗинин варислиҗини тө'мин едир.

III. Азәрбаҗчан Республикасынын Президенти Азәрбаҗчан дәвләтинин мүстәгиллиҗинин, әрази бүтөвлүҗүнүн вә Азәрбаҗчан Республикасынын тәрәфдар чыхдыгы беҗнәлхалг мүҗавиләләрә риаҗәт олунмасынын тө'минатчысыдыр.

IV. Азәрбаҗчан Республикасынын Президенти мәнкәмә һакимиҗәтинин мүстәгиллиҗинин тө'минатчысыдыр.

Һәр шеҗдән әввәл, геҗд етмәк ләзымдыр ки, конституҗија һүҗунда “дөвләт башчысы” аңлаҗышынын һамылыгла гәбул олунмуш изаһы мүәҗҗән едилмәмишдир. Бир гаҗда олага, дәвләт башчысы дедикдә, өлкәнин даһилиндә вә башга дәвләтләрлә мүнәсибәтдә дәвләти тәмсил едән али вәзифәли шөхс баша дүшүлүр.

Дөвләт башчысы институту бүтүн идарәетмә формаларында мөвчуддур. Монархијалы дәвләтләрдә бу, монарх, республикалы дәвләтләрдә исе Президентдир. Дөвләт конституҗија гаҗдаларынын, һакимиҗәт механизминин сабитлиҗини вә варислиҗини тө'мин едә билән, һабелә беҗнәлхалг мүнәсибәтләрдә јүксәк сөвиҗједә ону тәмсил едә билән бир вәзифәҗә еһтијач дүҗур. Мәһз дәвләт башчысы вәзифәси белә төләбләрә чаваб верир. Дөвләт башчысы

дөвлөт һакимијјетини мөһкөмлөтмөк, конститусија јолу илө дөвлөт һакимијјетинин мүхтөлиф голлары арасында мејдана чыхан мунагишөлөри һөлл етмөк имканларына маликдир.

Мүхтөлиф идарәетмө формаларында дөвлөт башчысынын сөлаһијјөтлөри мүхтөлифдир. Бө'зи дөвлөтлөрдө бу, номинал характер дашыыр, дикөр дөвлөтлөрдө исө бу, реал һакимијјәти ифадө едир. Лакин буна бахмајараг, бүтүн шөраитлөрдө дөвлөт башчысы өлкөнин дахилинде вө ондан кәнарда дөвлөти јүксөк сөвијјөдө тәмсил едир. Дөвлөт башчысынын конкрет вөзијјәти вө өлкөнин һөјатында онун фактик ролу һәр бир өлкөдө сијаси шөраит вө тарихи ән'өнөлөр илө мүөјјөн едилир. Мөсәлән, Јапонияда, Инкилтәрәдө дөвлөт башчыларынын функцијалары јалныз дөвлөти тәмсил етмөкдө өзүнү көстөрир. Охшар фикирлөри парламентли республикаларын (АФР, Италија вө с.) дөвлөт башчылары барөсиндө дө сөјлөмөк олар.

Президентли республикаларда (АБШ, Русија) дөвлөт башчысы күчлү ичра һакимијјәти илө характеризө олунар.

Бу маддәдө Азәрбајҗан дөвлөтинин башчысынын функцијалары көстөрилмишдир. Функција дедикдө дөвлөт һакимијјәти органлары системиндө дөвлөт башчысынын ән мүһүм үмуми вөзифөлөри баша дүшүлүр. Дөвлөт башчысынын сөлаһијјөтлөри онун функцијаларындан доғмагла, конкрет һүгүт вө вөзифөлөрин мөчмујуну ифадө едир.

Маддәнин икинчи һиссөсиндө көстөрилир ки, Азәрбајҗан Республикасынын Президенти Азәрбајҗан халгынын ваһидлијини төчөссүм етдирир. Бу, халг төрөфиндөн сечилән, јө'ни өз мандатыны бирбаша халгдан алан дөвлөтин ән јүксөк вөзифөли шөхси олмаг е'тибарилө, Президентин инсан вө вөтөндаш һүгулларыны вө азадлыгларыны тө'мин етмөк, халгын адындан чыхыш етмөк, ону бејнәлхалг әләмдө тәмсил етмөк һүгуллары вө Конститусија илө мүөјјөн едилән дикөр һүгулларла изаһ олунар.

Маддәнин үчүнчү һиссөсиндө көстөрилән вөзифөлөр, һәр шејдөн әввөл, Азәрбајҗан Республикасы Президентинин Азәрбајҗан Республикасы Силаһлы Гүввөлөринин Али Баш Командан функцијасындан ирәли кәлир (*бах: Конститусијанын 9-чу маддәсинин шәрһи*).